PAKUCS-WILLCOCKS MÁRIA*

TÖRÖK MARHA – TÜRKISCHE WAREN: ERDÉLY
KERESKEDELME AZ OSMÁN BIRODALOMMAL A 16–17.
SZÁZADBAN A NAGYSZEBENI VÁMNAPLÓK TÜKRÉBEN**

Kulcsszavak: *kereskedelem, Oszmán Birodalom, Nagyszében, vámnaplók, görög kereskedők, keleti áru*

Jelen tanulmány a keleti termékek adásvételének átfogó tendenciáit vizsgálja a kora modern kori Erdélyben. Elsődleges forrásokként a rendelkezésre álló nagyszebeni vámnaplókra támaszkodtam, amennyiben Nagyszében az Erdélyi Fejedelemség egyik jelentős kereskedővárosa, az erdélyi szászok központja volt. Az itt bemutatott eredmények magukban foglalják doktori kutatásom – a 16. századi vámnaplók –, valamint az azt követő, 17. századi vámnaplók elemzésére irányuló következtetéseit.¹

Miért éppen a keleti termékek és a keleti kereskedelem? A Levantét és a Keletet Nyugat- és Közép-Európával összekötő nemzetközi kereskedelem csupán egyetlen szegmensének vizsgálatát a nagyszebeni vámnaplók természete indokolja: nagy részük arra korlátozódik, hogy az Oszmán Birodalomból Erdélybe érkező termékek részleteit rögzítse. A török termékek (*“res turcales”* vagy *“Türkische Waren”*) leginkább helyi fogyasztásra és a további, erdélyi, lengyelországi és magyarországi terjesztés céljából voltak keresettek.

Nagyszében, amely már a 14. század óta rá volt kapcsolódva a Keletet a Nyugattal összekötő úthálózatra,² soha nem volt meghatározó szereplője a nemzetközi kereskedelemnek és nem alakult széles cserekereskedelmi piaccá, viszont időtálló célpontja volt az Oszmán Birodalomból a Balkánon keresztül érkező termékeknek. A keleti termékek széles kínálatát szá-

* PAKUCS-WILLCOCKS Mária (sz. 1973), történész, a bukaresti Nicolae Iorga Történelmi Intézet tudományos kutatója.

** Jelen tanulmány angol változata, némi eltérésekkel, 2013-ban jelent meg: PAKUCS Mária: *The Transit of Oriental Goods Through the Customs of Sibiu/Hermannstadt in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: an Overview = Economy and Society in Central and Eastern Europe. Territory, Population, Consumption. Papers of the International Conference Held in Alba Iulia, April 25th–27th, 2013.* Szerk. Daniel DUMITRAN–Valer MOGA. Bécs–Berlin, 2013. 19–30. A tanulmányhoz végzett kutatás részben a Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program keretében finanszírozott posztdoktori ösztöndíj révén valósult meg, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával, 89/1.5/S/61104. számú EFOP szerződés (2010–2012).

1 PhD-dolgozatom monográfiaként jelent meg, PAKUCS-WILLCOCKS Mária: *Sibiu-Hermannstadt: Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania.* Köln, Böhlau, 2007 (Städteforschung. Reihe A. Darstellungen. 73) (a továbbiakban PAKUCS-WILLCOCKS 2007).

2 Mihail DAN és Samuel GOLDENBERG: *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du 17 siècle.* Revue des études sud-est européennes V(1967) 1–2. sz. 102–103.

razföldön és vízen egyaránt szállították, ezért nehéz megállapítani, hogy mely útvonalak érvényesültek inkább a balkáni kereskedelemben. Leginkább a 17. századra vonatkozó újabb kutatások azt mutatják, hogy a Fekete-tengernek, a Dunának és a szárazföldi útvonalaknak egyaránt megvolt a maguk szerepe a termékek közép-európai nemzetközi elosztásában.³

Mivel az ilyen nagy időtávot átfogó vámnaplók a régiókra nézve ennyire kivételesek, az említett forrásokban rejlő potenciál nyilvánvaló. A 16. századi vámnaplókat már korábban részletesen bemutattam.⁴ A 17. századtól kezdődően 12 vámnapló maradt ránk, amelyek 11 teljes és 8 nem teljes évet fednek le;⁵ az első, 5 számadáskönyvből álló csoport az 1614 és 1623 közötti, a második az 1672 és 1692 közötti periódusra vonatkozik.

Ezek vámjegyzékek a délkeleti és közép-európai kereskedelmi kapcsolatok folytonosságáról és hosszú élettartamáról tanúskodnak. E kereskedelem főszereplői többnyire az Oszmán Birodalom, különböző etnikai, társadalmi és vallási háttérrel rendelkező kereskedői voltak.⁶ E tanulmány célja a kereskedelem általános trendjeire korlátozni az érvelés szálait, következésképpen a kereskedőket csak futólag fogom tárgyalni. A fő termék kategóriáknak megfelelően kitérek ugyanakkor a kereskedelem összetételében bekövetkező változásokra is.

A tanulmányban megjelenő ábrák mindegyike arany(magyar)forintban van kifejezve. Az értékeket a használt pénznemből csökkentettem, amelyekhez a különböző forrásokban és magukban a vámnaplókban fellelhető árfolyamokat használtam fel.⁷ Ez a módszer lehetővé teszi a két századon átívelő kereskedelem mutatóinak precízebb értékelését.

A nagyszebeni vám egyes lajstromai regisztrációs módjában léteznek bizonyos eltérések. A vámnaplók az alábbi adatokat regisztrálták: a kereskedő vámon való áthaladásának időpontját, a kereskedő nevét és elindulási/származási települését, az áru mennyiségét, a termékek mennyiségét (a természetbeni kifizetés esetén) vagy a kivetett vámilleték pénzbeli értékét.

3 Cristian LUCA: *Greek-Levantines Merchants in the Black Sea Harbors in the Early Eighteenth Century. New Sources*. Transylvanian Review XIX(2010). 4. sz. 112–120.; Uő: *The Rise of the Greek 'Conquering Merchant' in the Trade Between the Eastern Mediterranean and the Romanian Principalities in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Journal of Mediterranean Studies 19(2010). 2. sz. 311–334.; Anca POPESCU: *Portul Constanța în comerțul Mării Negre în secolul al 16-lea = Izvoare istorice, artă, cultură și societate. În memoria lui Constantin Bălan*. Szerk. Constantin Rezachevici. Fundația culturală Gheorghe Marin Speteanu, Buc., 2010. 199–209.; Marco MORONI: *I rapporti commerciali delle regioni de Basso Danubio con le città dell'Adriatico tra cinque e seicento = La storia di un riconoscimento: i rapporti tra l'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana dal Rinascimento all'Età dei Lumi*. Szerk. Cristian LUCA and Gianluca MASI. Istros, Brăila, 2012. 169–193.

4 PAKUCS-WILLCOCKS 2007. 34–41.

5 A Román Nemzeti Levéltárak Szeben megyei Osztálya, Szeben város és magisztrátus. Vámnaplók. 197 leltár: 43 (1614–1615), 44 (1616–1617), 45 (1615–1616), 46 (1618–1619), 47 (1622), 52 (1672), 53 (1673), 59 (1682–1686), 63 (1686), 64 (1687–1688), 66 (1687–1689), 67 (1689–1692).

6 Gelina HARLAFTIS: *International Business of Southeastern Europe and the Eastern Mediterranean, 18th century: Sources, Methods, and Interpretive Issues = Dove va la storia economica? Metodi e prospettive. Secc. XIII–XVIII – Where is Economic History Going? Methods and Prospects from the 13th to the 18th centuries. Atti della "Quarantaduesima Settimana di Studi", 18–22 aprile 2010*. Szerk. Francesco AMMANANTI. Firenze University Press, Firenze, 2011. 389–415.

7 Lásd PAKUCS-WILLCOCKS 2007. 50. További adatok HORVÁTH Tibor Antal: *A magyar aranyforint értékváltozása, 1490–1700*. Numizmatikai Közöny LVIII–LIX(1959–1960). 33–42.; HUSZÁR Lajos: *Bethlen Gábor pénzei*. Kvár. 1945. 12.

Nem ritka az eset, hogy a 16. századi, illetve 1614 és 1623 közötti vámnaplók semmiféle információval nem szolgálnak a kereskedők teljes szállítmányára vonatkozóan, kivéve azokat az összegeket, amelyeket vámilletékként kifizettek.

Az 1. számú ábrán szemléltettem a kereskedelem keleti termékekben nyilvántartott értékeit.

1. ábra. A nagyszebeni vámnál bonyolított keleti kereskedelem, 1500–1691, aranyforintban

Az 1. és 2. ábra összefoglalja a vámnaplókban fellelhető alapvető információkat. A kereskedelem értékeinek évszázados irányvonalaira, valamint a regisztrált kereskedők és szállítmányok számára vonatkozó felfedezések összhangban vannak a nemzetközi kereskedelem általános trendjeivel. A 16. században “a levantei kereskedelem megújulása”⁸ egyértelműen látszik a keleti áru 1559-ig tapasztalható megnövekedett forgalmán. A század második fele a hadviselés kereskedelemre gyakorolt hatásáról tanúskodik: 1595-ben a gyurgyevői katonai konfliktus zajlásakor, a 15 éves háború idején, a termékek nem tudtak Erdélybe jutni az átlagos éves szinten.⁹ Bár évente hullámozást lehet tapasztalni e tekintetben, a középtávú tendenciákat az

8 Frederic LANE: *The Mediterranean Spice Trade: Further Evidence for its Revival in the Sixteenth Century = Spices in the Indian Ocean*. Szerk. M. N. PEARSON. Variorum, Aldershot, 1996. 116.

9 A 16. század elején Gyurgyevő (Giurgiu/Yörgügü) nem volt egy fontos átkelőhely a Dunán. HÓVÁRI János: *Az oszmán gazdasági struktúra az al-Dunánál 1496–1517*. Doktori disszertáció. MTA. 1996–1997. 41. A háborúskodás következményeiről a kereskedelemre lásd Ovidiu CRISTEA: *A Second Front: Wallachia and the Long War Against the Turks = Europe and the 'Ottoman World'*.

alábbi adat alapján lehet értékelni: míg a 16. század első felében a nagyszebeni vámnál áthaladó keleti importált áru éves értéke mintegy 15 000 aranyforintra tehető, a század második felére ez az érték 10 000 alá esett. A 17. század második évtizedére a keleti kereskedelem átlagos értéke ismét 15 000 aranyforint köré emelkedett, mintegy előrevetítve azt, míg az 1690-es évekre ez az érték elérte a közel 20 000 forintot.

2. ábra. A nagyszebeni vámnál regisztrált kereskedők és szállítmányok száma, 1500–1691

Az itt felvázolt tendenciák az Európa és az Oszmán Birodalom közötti cserekereskedelem mintáit követik. E két évszázadot érintő leglényegesebb változások a kereskedőket és szállítmányokat érintik, amely változásokat a 2. ábra szemlélteti.

1672-ben megfigyelhető a kereskedelemben aktívan részt vevő árusok számának megduplázódása, miközben a szállítmányok száma is több mint kétszeresére nőtt az 1622-es adatokkal szemben. Ez egy jelentős változás, amely az Erdéllyel folytatott kereskedelem „népszerűsítésének” irányába mutat. Miközben egyértelmű, hogy az adatok kettős kiválasztása (egyrészt az archívumban fennmaradt adatok, másrészt az általam kiválasztott adatok) arra ösztönöz, hogy elkerüljük a nagyon merész következtetéseket, azt állíthatom, hogy a két évszázad során egyfajta elmozdulás figyelhető meg a számosabb és sokkal olcsóbb szállítmányok irányába. Ez a kereskedők tipológiájában bekövetkezett egyfajta változásra is enged következtetni, amelyet azonban mélyrehatóan nem tudunk tanulmányozni a rájuk vonatkozó források hiányában.

Ezzel szemben a szállítmányok átlag és maximális értékei sokkal jobban illusztrálják ezt a fejlődést.

Exchanges and Conflicts (sixteenth to seventeenth centuries). Szerk. KÁRMÁN Gábor és Radu PAUN. Isis Press, Isztanbul, 2013. 12–26.

1. táblázat. A keleti kereskedelem aranyforintban kifejezett átlag- és maximum értékei

Év	Átlag	Maximum
1500	147	3455
1550	197	1143
1585	155	1017
1597	268	1188
1615	166	1623
1672	58	729
1682	98	563
1691	85	730

A táblázatba nem foglaltam bele a szállítmányok minimális értékét, hiszen azoknak érvelem szempontjából nincsen relevanciájuk. Ezek az értékek általában 1 és 2 arany forint között váltakoznak.

A termékek a 2. táblázatban látható, kategorizált bontása lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük azt a hatalmas változást, amely a 17. század második felében bekövetkezett. Ehhez egy megfelelő kiindulópont a „keleti termék” fogalmának definiálása. A „török áru” megnevezés magában foglalja az anatóliai és balkáni oszmán műhelyek egyes termékeit, úgy, mint a textil- és bőrárakat, valamint az Oszmán Birodalmon át szállított fűszereket.¹⁰ Ezek a keleti termékek változatlanul beazonosíthatók a délkelet-európai, valamint közép-európai forrásokban már a 15. századtól kezdődően: a Caffába befutó oszmán hajók szállítmányaiban, a Lengyelországba és Litvániába szállított termékekre vonatkozó különböző számlákon, a tulceai, gyurgyevói, vagy a Magyar Alföldről származó, 16. századi oszmán vámjegyzékekben.¹¹

Amikor a Keletről és Levantéről beszélünk, az első szó, amely eszünkbe jut, az a „fűszerek”. A 16. században, a Kelet és Nyugat közötti tranzitrégióból Közép-Európa az aromás termékek fogyasztójává vált, elsősorban a borsé.¹² Az Erdélyen átvetető fűszer-kereskedelem révén Erdély egy, a közép-európai kínálattal kapcsolatos vita középpontjába került. A 16. század

10 Lásd a követjelentésekben szereplő hasonló termékek felsorolását: BÍRÓ Vencel: *Erdély XVI–XVII. századi kereskedelmének történetéhez = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kriterion, Buk., 1957. 67.

11 A Caffa vámhivataláról lásd: HALIL INALCIK: *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea. I. The Customs Register of Caffa, 1487–1490*. Harvard University Press, Cambridge, 1995. 189–190. A lengyelországi keleti kereskedelmeről írt GILLES VEINSTEIN: *Marchands ottomans en Pologne-Lithuanie et en Moscovie sous le règne de Soliman le Magnifique*. Cahiers du monde russe 35(1994). 4. sz. 729–730. A tulceai vámnaplókat HÓVÁRI János dolgozta fel: *Customs Registers of Tulcea (Tulcea)*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXXVIII(1984). 1–2 sz. 115–141.; továbbá POPESCU Anca: *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le (a doua jumătate a secolului al 16-lea)*. Revista istorică VI(1995). 3–4. sz. 273.; PACH Zsigmond Pál: *Aba, kebe, igriz. Pozsfőjártak a hódoltság török vámnaplókban a 16. század derekán*. Történelmi Szemle 37(1995). 2. sz. 1–19.; PAP Ferenc: *Kolozsvári harmincadjegyzékek 1599–1637*. Kriterion, Buc., 2000; NIKOLAI TODOROV: *The Balkan City 1400–1900*. University of Washington Press, Seattle, 1983.

12 Andrzej WYCZANSKI: *La consommation alimentaire en Pologne aux 16–17 siècles*. Institut d’études slaves, Paris, 1981.

zad elején hatalmas mennyiségű bors (értéke meghaladta a 32 000 aranyforintot)¹³ érkezett Erdélybe Brassón keresztül, amely e vidék fő kereskedelmi központja volt.¹⁴ A város 1503-as vámnaplójában fellelhető adatok már bizonyították az erdélyi városok fűszer-kereskedelemben játszott szerepét, beleértve a szárazföldi utakét Közép-Európa legkeresettebb termékekkel való ellátásában.¹⁵ Nagyszebenre vonatkozóan 1500-ból származó adatok állnak rendelkezésre. Itt a fűszer-kereskedelem kevésbé volt lenyűgöző, ennek ellenére a rögzített keleti kereskedelem legnagyobb tételét tette ki.¹⁶ Pach Zsigmond Pál kiszámolta, hogy a 16. század elején a két erdélyi város fűszerforgalma a velencei import 8%-át tette ki.¹⁷

Mindemellett a 16. során a dél-erdélyi fűszerforgalom elvesztette részesedését az Oszmán Birodalomból származó termékek teljes importjára nézve. A 16. századi vámnaplók elemzése egyértelműen szemlélteti, hogy a kereskedelmet a textíliák uralták, nem pedig a fűszerek. A század hatodik évtizedében a nagyszebeni vám teljes bevételének növekedése látni engedi a borsimport 1500-hoz viszonyított megduplázódását, amely azonban már nem tudta utolérni a textilkereskedelmet.¹⁸ Az ázsiai textíliák európai importja általában véve megnövekedett a 16. században: a hagyományos rakományfűszerek mellett még a portugál hajók is elkezdtek szövetet szállítani.¹⁹

A 16. század közepére a textíliák és fűszerek közötti egyensúly gyökeresen megváltozott. A keleti kereskedelem dinamikáját a 2. ábra mutatja be, véletlenszerűen kiválasztott évekre vonatkozóan.

2. táblázat. A nagyszebeni keleti kereskedelem struktúrája, százalékban

Év Áru	1500 %	1541 %	1553 %	1597 %	1615 %	1672 %	1682 %	1690 %
Textíliák	21	59	47,8	56	56,2	46	62,5	71
Fűszerek	63	28	27	14	2,4	0,5	3	0
Pamut, pamutfonalak	0	1,8	4,2	9,2	2,2	2,7	12,5	10,8
Selyem	3	0,6	0,9	0,2	5,5	17	6,3	3
Textilből készült termékek	8	7,6	14,3	6,9	6,3	4,1	0,5	2

13 Saját számításaim az 1503-as brassói vámjegyzék alapján: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. 1 köt. Brassó, 1876. 1–81.

14 Radu MANOLESCU: *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul, secolele XIV–XVI*. Editura Științifică și Enciclopedică, Buc. 1965.

15 PACH Zsigmond Pál: *The Transylvanian Route of Levantine Trade at the Turn of the Fifteenth and Sixteenth Century*. *Etudes Historiques Hongroises* 1(1980). 113–166.

16 PAKUCS-WILLCOCKS 2007. 151. AI.1 táblázat.

17 PACH: *i.m.* 165.

18 Uo.

19 Sanjay SUBRAHMANYAM és Luís Filipe F. R. THOMAS: *Evolution of Empire: The Portuguese in the Indian Ocean During the sixteenth Century = The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350–1750*. Szerk. James D. TRACY. Cambridge University Press, Cambridge, 1994. 308–309.

Év Áru	1500 %	1541 %	1553 %	1597 %	1615 %	1672 %	1682 %	1690 %
Bőrből készült termékek	1	1,3	2	4,8	6,8	19	4	12
Élelmiszerek	3	1,3	2	0	1,6	0,7	0	0
Egyéb	1	0,4	1,8	8,9	19	10	11,1	1,2
	100	100	100	100	100	100	100	100

A 2. táblázatban feltüntetett árukategóriák a keleti kereskedelem fő összetételét illusztrálják, amely viszont túlságosan terjedelmes ahhoz, hogy a finomabb árnyalatokat felfedje. A pamutot és a pamutfonalakat nem soroltam a textiliák közé, hiszen Közép-Európa divatját és fogyasztását tekintve különálló történettel rendelkeztek: a „vörös fonal” egy olyan divatos árucikk volt, hogy a 18. században bécsi műhelyeket azért hozták létre, hogy az oszmán fonal mintájára szálakat állítsák elő.²⁰ A pamut elveszítette vonzerejét a 17. század során, miközben sokkal népszerűbb volt az előző évszázadban.²¹ Ezenkívül, az „egyéb” általános kategóriájába tartoznak: különféle festékek és tanninok (timsó, indigó), gyapjú és a dohány, amelyet 1672-től kezdve következetesen rögzítettek a nagyszebeni vámnaplókban.²²

Visszatérve a fűszerekről szóló korábbi eszmefuttatásomhoz, elmondható, hogy a fűszerek teljes eltűnése a balkáni kereskedelmi útvonalakról a 17. század végére véglegessé vált: az utolsó szállítmány borsra vonatkozó feljegyzés a nagyszebeni vámnál 1684-ből való.

Az Anatóliában vagy a balkáni műhelyekben szőtt keleti szőnyegek a kereskedelem díjazott árucikkei voltak, miként azt az erdélyi százsz templomokban megőrzött gyűjtemények is bizonyítják. Bár nem voltak hatással a forgalom teljes értékére, az a presztízs, amely ezeket a szőnyeget övezte a régióban egyértelműen kiderül abból, hogy a történelmi anatóliai szőnyegek legnagyobb fennmaradt gyűjteménye még ma is Erdélyben található.²³ A dél-erdélyi vámhivatalok által rögzített egyéb textiltermékek a különböző takarók és törölközők voltak. A ruházati cikkek és lábbelik hasonlóképpen megtalálhatók a régióban, és ismert volt, hogy az anatóliai vagy balkáni termelésből származtak: sokféle bőr-, vagy gyapjú- és selyemöv, harrisnyatartók, fejkendők, köpenyek és nadrágok, akárcsak papucsok és szattyáncsizmák.²⁴

20 Olga KATSIARDI-HERING: *The Allure of the Red Cotton Yarn, and How It Came to Vienna: Associations of Greek Artisans and Merchants Operating Between the Ottoman and Habsburg Empires = Merchants in the Ottoman Empire*. Szerk. Suraiya FAROQHI és Gilles VEINSTEIN. Peeters, Leuven, 2008. 97–132.

21 További adatok PAKUCS-WILLCOCKS. 2007. 83. 11. táblázat.

22 Legutóbb Ana-Maria GRUIA: *Pipe Smoking on Horseback. New Sources on the History of Tobacco Smoking in Early Modern Transylvania*. Brukenthal. Acta Musei VII(2012). 1. sz. 135–141. A balkáni gyapjú keresett áru volt Erdélyben a jobb minőségének köszönhetően: Samuel GOLDENBERG: *Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al 16-lea*. Studii 16(1963). 3. sz. 612–614.; Uő: *Comerțul, producția și consumul de postavuri de lână în Țările Române*. Studii 24(1971). 5. sz. 890.

23 *Antique Ottoman Rugs in Transylvania*. Szerk. Stefano IONESCU. Esselibri, Roma, 2007.

24 N. TODOROV: i. m. 103.

Egy 17. század végi, illetve 18. század eleji árlista, amely tartalmazza a nagyszebeni és brassói kereskedelmi társaságok által eladott termékeket, elsősorban a pamut- és selyemtextíliákat jeleníti meg,²⁵ ezzel mintegy újra nyomatékosítva a textíliák jelentőségét, amelyek a kora modernitás legjelentősebb kereskedelmi elemei voltak mind helyi, mind globális szinten. Ez az oszmán textíliák iránti preferencia még inkább szembetűnő, ha figyelembe vesszük Suraiya Faroqui újabb keletű argumentációját, amely szerint az oszmán műhelyek kimenő pamut és pamuttextília termelése nem exportorientált volt, hanem elsősorban a helyi fogyasztás céljait szolgálta.²⁶ A 16. századra vonatkozóan a textiltermékekkel való kereskedelemre vagy az Oszmán Birodalmon keresztül szállított termékekre vonatkozó információkról már másutt értekeztem.²⁷ A késő 17. században az oszmán textíliák importjában bekövetkezett növekedés nyilvánvaló, bár sokkal nehezebb felismerni az egyes szövettípusok pontos mennyiségét és értékét. A vámhivatalok általános neveket regisztráltak: „Brusa-i áru”, „isztambuli áru”, „dri-nápolyi áru” vagy „Rumeli áru”. Az ilyen szállítmányok sokféle terméket tartalmaztak, mint a pamutszövetek (a jól ismert bogasia), pamutfonal, selyem és szőnyegek. Ezek összetétele nem volt egyenletes, ezért a név a termékek származási helyére utal. Demény Lídia hasznos bepillantást nyújt az 1685. évi keleti kereskedelem összetételébe, az illető évre vonatkozó nagyszebeni vámnaplót elemző tanulmányában.²⁸

A késő 17. századi vámnaplók is rögzítik a kereskedők további érkezési helyeit, azaz hogy termékeiket Lengyelországba vagy Magyarországra szállították.

3. táblázat. A Nagyszebenből származó keleti termékek rendeltetési helye, 1682–1692

Célország Év	Lengyelország %	Magyarország %
1682	32,77	
1683	44,24	0,4
1684	24,18	
1685	48,28	
1681 (január–október)	10,29	10,14
1689	3,08	17
1690	16,12	16,5
1691	10,81	41,4
1692 (január–május)	24,54	16,15

25 OLGA CİCANCI: *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636–1746*. Editura Academiei, Buc., 1981. 139–140. 1 táblázat.

26 SURAIYA FAROQHI: *Ottoman Cotton Textiles: The Story of a Success that did not Last, 1500–1800 = The Spinning World: A Global History of Cotton Textiles 1200–1850*. Szerk. Giorgio RIELLO és Prasannan PARTHASATHI. Oxford University Press, Oxford, 2009. 89–93.

27 PAKUCS-WILLCOCKS 2007. 77–82.

28 DEMÉNY LÍDIA: *Le commerce de la Transylvanie avec les régions du sud du Danube effectué par la douane de Turnu Roșu en 1685*. Revue Roumaine d'Histoire 7(1968). 5. sz. 764–769.

Tanulmányom utolsó részében tömören bemutatom a Nagyszeben keleti kereskedelmében szerepet játszó kereskedőket. A 2. ábra bemutatja, hogy a rögzített kereskedők száma megduplázódott a 17. század második felében. Egy lehetséges magyarázata ennek a jelenségnek az oszmán kereskedők számára Erdélyben és különösképpen Nagyszebenben kialakult sokkal kedvezőbb kereskedési feltételekben rejlik.

A város élvezte a magyar királyok által a 14. század végén adományozott árumegállító és raktározási jogot: ez azzal az előnnyel járt, hogy a külföldi kereskedőket a városon kívül található raktározási helyeken megállította, és a keresett termékeket nagykereskedelmi áron beszerezhetette tőlük.²⁹ Ilyen módon a helyi kereskedők ellenőrzésük alatt tartották a keleti textíliák, bőrből készült termékek és fűszerek kínálatát az erdélyi piacokon, és továbbszállították azokat a kontinensen. Ez az állapot hamarosan megváltozott a „görög kereskedők” (az Epirusból és Szalonikiból érkező görögök, a Balkánról érkező vlachok, de gyakran az örményeket, törököket és zsidókat is ebbe a kategóriába sorolták) hangsúlyosabb jelenlétével a 16. század közepén.³⁰ Ezek a balkáni–levanti kereskedők, a szultán emberei, kihasználták a Balkán fölötti ottomán uralmat, valamint a Havasalföld, Moldva és 1541-től kezdődően az Erdély fölötti fennhatóságot. A diplomáciai források a „törököket” mint kereskedőket a 15. században Havasalföldön kereskedelemmel foglalkozókként említik, míg a „görögök” az Erdélyvel folytatott keleti kereskedelemben a 16. század közepén kezdtek el fontos szerepet játszani.³¹ Ezeket a kifejezéseket az európai forrásokban elsősorban az Oszmán Birodalom alá tartozó, levantei, görög ortodox, és más kereskedők megnevezésére használták; az erdélyi és havasalföldi dokumentumok ugyanehhez a használati módhoz igazodnak.³² Az erdélyi forrásokban a „görög” kereskedőket sokkal könnyebb azonosítani azoknak a keleti termékeknek az alapján, amelyekkel kereskedtek.³³

A 16. században a kereskedők által a vámponatokon származási vagy elindulási városokként deklarált települések nagyrészt havasalföldi városok voltak: Râmnic, Argeş vagy Piteşti.³⁴ A 16. század vége, illetve a 17. század második évtizede egyre növekvő számú kereskedőt vonzott a Duna déli részén található városokból, a mai Bulgáriából: Nikápoly, Tarnovo, Ruse. A 17. század második felében, a nagyszebeni görög társaság nyilvántartási trendjével összhang-

29 PAKUCS-WILLCOCKS Mária: *Dreptul de etapă al Sibiului în secolele XIV–XVII. Parcurusul secular al unei instituții medievale = Viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*. Szerk. Ovidiu CRISTEA, Gheorghe LAZĂR és Petronel ZAHARIUC. Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2012. 143–172.

30 DAN-GOLDENBERG: *i.m.*, 99. Uó: *Marchands balkaniques et levantins dans le commerce de la Transylvanie aux XVIe et XVIIe siècles = Actes du Premier Congrès des études sud-est européennes*. III. AIESEE, Sofia, 1969. 646.

31 Havasalföldön a görögök a 16. század végétől követhetők a helyi forrásokban. Lásd Gheorghe LAZĂR: *„De la boutique à la terre”: Les marchands grecs et leurs stratégies d’insertion sociale (Valachie, XVIIe siècle)*. Studii și materiale de istorie medie 26(2008). 57.

32 GECSÉNYI Lajos: *“Turkish Goods” and “Greek Merchants” in the Kingdom of Hungary in the 16th and 17th Centuries*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae 60(2007). 1. sz. 55–71.

33 PAKUCS-WILLCOCKS Mária: *Negustori și practici comerciale în relațiile de schimb dintre Sibiu și Țara Românească, secolele 14–16: între istoria economică și cea socială*. Revista de istorie socială 8–9(2003–2004). 67. Gheorghe LAZĂR: *Les Marchands en Valachie, XVIIe–XVIIIe siècles*. Institutul Cultural Român, București, 2006. 107.

34 PAKUCS-WILLCOCKS 2007. 136.

ban még több, a történelmi Epirusz területén található település jelent meg származási helyként, úgy, mint: Joánina, Melnik, Kosturi, Kopilotz, Dipalitsa.³⁵

Létezett egy tagadhatatlan nyomás eme külföldi kereskedők részéről, abban az értelemben, hogy akadálytalanul be kívántak törni az erdélyi piacra. Otto Fritz Jickeli említi, hogy 1577-ben egy görög kereskedő megszerezte az első fejedelmi kiváltságot, amelynek köszönhetően sózott halat, takarókat és juhokat adhatott el.³⁶ Nagyszebennek és Brassónak sikerült elérnie, hogy az Erdélyi Országgyűlés a 16. század folyamán az ő oldalukon álljon, azonban az általános hangulat és az ennek következményeként a törvénykezés fokozatosan tolódott el a görög kereskedők javára.

A Traian Stoianovich által kategorizált, több típusú kereskedő közül az Erdélybe érkező görögök „görög, vlach és makedón szláv öszvérhajcsárok, illetve epiruszi, thesszáliai és makedóniai szállítmányozók” voltak.³⁷ A nagyszebeni vámjegyzékek is azt mutatják, hogy a legtöbb keleti kereskedelemmel foglalkozó kereskedőnek ez a földrajzi régió volt a származási helye. A legújabb kutatások azokat az erős üzleti kapcsolatokat tárták fel, amelyek a Balkán-félsziget, valamint Közép-Európa kereskedőit egymással összekapcsolták a kora újkorban.³⁸

TURKISH WARES – TÜRKISCHE WAREN: THE TRADE OF TRANSYLVANIA WITH THE OTTOMAN EMPIRE IN THE SIXTEENTH AND SEVENTEENTH CENTURIES IN THE LIGHT OF THE CUSTOMS REGISTERS OF SIBIU

Keywords: *trade, Ottoman empire, Sibiu, customs accounts, Greek merchants, oriental products*

This article presents succinctly the dynamics of commercial traffic in goods coming from the Ottoman Empire, as reflected in the customs accounts of Sibiu from the sixteenth and seventeenth centuries. One of the main finds of the study consists in the values of recorded trade in Sibiu over the two centuries, which allows for a better assessment of this commerce. The last three decades of the seventeenth century show a doubling in the value of transited goods as well as a large increase in the number of merchants involved in this trade. While there was a rise in participation and in the volume of transported goods, the maximum value of recorded transports dropped. Another significant find of the analysis is that textiles and not spices dominated this trade in products coming from or via the Ottoman Empire. Agents of this oriental trade of Sibiu and of Transylvania were the Greek merchants, whose presence in the principality became stronger during the same period.

35 O. CİCANCİ: *i.m.* 145–155.

36 Otto Fritz JICKELI: *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 39(1913). 88.

37 Traian STOIANOVICH: *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*. Journal of Economic History XX(1960). 3. sz. 234.

38 Cristian LUCA: *Greek and Aromanian Merchants, Protagonists of the Trade Relations Between Transylvania, Wallachia, Moldavia, and the Northern Italian Peninsula*. Transylvanian Review XIX(2010): *Recent Studies on Past and Present. IV. Tradition and Invention*. 313–336.

MĂRFURI TURCEȘTI – TÜRKISCHE WAREN: COMERȚUL TRANSILVANIEI CU
IMPERIUL OTOMAN ÎN SECOLELE 16 ȘI 17 REFLECTAT ÎN REGISTRELE VAMALE
ALE SIBIULUI

Cuvinte-cheie: *comerț, Imperiul Otoman, Sibiu, registre de vamă, negustori greci, mărfuri orientale*

Articolul de față prezintă sintetic dinamica schimburilor comerciale ale Transilvaniei cu mărfuri provenite din Imperiul Otoman. Una din concluziile importante ale discuției se referă la evoluția valorii comerțului înregistrat la vama Sibiului. În ultimele trei decenii ale veacului al 17-lea sunt evidente dublarea valorii mărfurile tranzitate pe la Sibiu și creșterea importantă a numărului de negustori și de transporturi. Aceste măriri numerice au fost secondate însă de o scădere a valorii maxime a transporturilor. O altă concluzie a analizei registrelor de vamă este că țesăturile și nu mirodeniile au fost marfa care a dominat acest comerț venit din și prin Imperiul Otoman. Agenții comerțului oriental al Transilvaniei au fost negustorii greci, a căror prezență în principat a devenit semnificativă în secolul al 17-lea.